

Norbert OSTROWSKI

Poznań–Warszawa

KELI ŠAKNIES *-sk-*, *-šk-* VEIKSMAŽODŽIAI

1.1. Lietuvių kalboje, kaip žinoma, šaknies finalės priebalsių grupė *spirantas + k/g* traktuojama įvairiai, priklausomai nuo pozicijos prieš balsį arba priebalsį, pvz., *mezg-C* : *mezg-V*. Panašios metatezės taip pat lauktume veiksmožodžiuose su priesaga *-sėti* po veliarinio priebalsio, t. y. **mirskėti* vietoj *mirksėti*, **džiuzgėtis* vietoj *džiugsėtis*. Jos nebuvimas rodo, kad čia turimi naujadarai. Minėta metateze, manyčiau, galima paaiškinti du pavyzdžius, šaknyje turinčius *-sk-*.

1.2. Veiksmažodis *viskėti*, *-a*, *-ėjo* ‘judėti, krutėti į visas puses (ppr. būnant vienoje vietoje)’ yra gerai paliudytas s. lie. kalboje:

Pawirto kayp ir ánie stulpay / kurie keleywíamus žmonêmus kela rôdzia / o pátis izg wíetos niekad nówiska DP 60₄₄ = *Sstali się iako owe słupy / które podrożnym ludziom droge ukazuia / a same się z mieśca nic nie rusza*.

Iš jo padarytas kauzatyvas su *-inti*, plg.:

O iei tawęs tatái dabar ne wískina / *ne krútina* DP 285₃₇ = *A iesli cię to ieszcze nie rusza*.

Jau Kazimieras Būga (RR I 291) siejo *viskėti* (šalia *vizgėti*) su *vikrus* ir *veikti*, tačiau *-sk-* grupę paliko be aiškinimo. Dėl pradžioje aptarto metatezės reiškinių *mezg-C* : *mezg-V* siūlau *viskėti* laikyti senu darybiniu žodžiu su priesaga *-sėti*, t. y. **vik-sėti*.

1.3. Antras pavyzdys – *tuskėti*, *-a*, *-ėjo* ‘bildėti; plakti (apie širdį); kulti’, plg.:

tusku ‘trzaskam’ SD I 182; *tusku* (sin. *kuliu*) ‘tlukę co’ SD III 444.

Panašiai kaip ir *viskėti* atveju, siūlau remtis priesagos *-sėti* dariniu ir gerai paliudyta slavų kalbose šaknimi **tuk-*, plg. s. sl. *tŏknŏti* ‘stoßen, treffen’, *tŏkati* ‘weben’, *tykati* ‘stoßen’ = la. *tūkāt* ‘kneten’. S. lie. *twasku* (sinonimai *blížgu*, *žibu*) ‘blyszczę się’ SD III 19, *twasku* (sinonimai *świećiuosi*, *swidu*, *zibu*) ‘jaśnieię’ SD III 85 ir *twasku* (sinonimai *žibu*, *swidu*, *skaystinuosi*) ‘lsknę się’ SD III 157 netiesiogiai rodo pamatinį laipsnį **twek-*, o ne **tewk-*, kaip pateikia LIV 582.

2. *rėikšti*, *-ia* ‘turėti reikšmę, žymėti ką nors; perteikti, atskleisti kokį turinį; perduoti žodžiais; (refl.) kilti aikštėn, rasti kokiam reiškiniui, ypatybei’.

Vienintelė man žinoma šio žodžio etimologija yra lyginimas su s. r. *rěsnь* ‘tikras’, žr. LEW 714. Pati slavų forma nėra gerai išaiškinta, taigi ši etimologija, atrodo, yra tipiškas aiškinimo *obscurum per obscurius* pavyzdys.

Etimologiškai *réikšti* siejama su inchoatyvu *rykšti*, *-ta* ‘darytis raiškiam; atsirasti, pasirodyti’. Senuosiuose lietuvių kalbos tekstuose *rykšti* vartojamas tik su priešdėliais *iš-* ir *už-*, plg.:

Tadąg tiesa iszrřiszko izg žemes / tad teisibe pawizdėio izg dągąus DP 33₇ = Tedy prawda wyniknęła z ziemie / tedy sprawiedliwość wyżrzala z nieba.

Nes' iei iisai tuoiau ant' to pasaulo užrřiszko / teip daug ketėt' teikeš / o kaipog mes kentėt' ne turime? DP 418₂₂ = Bo iesli on ledwie skoro się na świat ukazał / tak wiele cierpieć raczył : a což my cierpieć nie mamy?

Remiantis senąja lietuvių kalba abejotina, kad nepriešdėlinė forma *rykšti* būtų senesnė nei priešdėlinės, greičiausiai ji buvo retrogradiškai iš jų sukurta. Mat tipiška lietuvių kalbai opozicija tr. *-ja-* : intr. *-sta-* yra inchoatyvų kauzatyvizacijos rezultatas (žr. O s t r o w s k i, 2001), taigi inchoatyvuose *išrykšti* / *užrykšti* galima įžiūrėti kauzatyvo *reikšti* pamatinius žodžius¹. Kadangi formos *užréikšti* senovės lietuvių tekstuose nėra, dėmesys atkreiptinas tik į *išrykšti*, iš kurio galėjo kilti *išréikšti*², o iš šio deprefiksacijos keliu suformuotas simpleksas *réikšti*, t. y. (inch.) *išrykšti* → (caus.) *išreikšti* → *reikšti*, plg. *smigti* → *smeigti* (O s t r o w s k i 2001, 188).

Veiksmažodis *išrykšti* – nykstamojo laipsnio darinys iš ide. šaknies **ureh₁g'* – ‘brechen, reißen’ (plg. lie. *rėžti*, *-ia*), t. y. **rī(k)ž+sta* su intarpu /k/. Veiksmažodžio *išrykšti* reikšmės raida galėjo būti ‘prasidurti į išorę’ > ‘pasirodyti’. Paraleli reikšmė ‘prasidurti’ yra lenkų kalboje: *zęby się wyrznęły* ‘dantys prasikalė’ ir *wyrznął się* [t. y. *przebił się* ‘prasadūrė’ – N. O.] *tabor z lasa bez szkód żadnych* ‘iš miško taboras be jokių nuostolių’ (SJP 485); le. *wyrznąć się* etimologiškai siejamas su *rzezać* (plg. s. sl. *rězati*, lie. *rėžti*). Plg. taip pat *Todėl geresniai yra nugnaibyti sprogymes lig neišryškus iš jų metūgėms, nekaip genėti šakeles* (LKŽ IX 612). Lie. *išréikšti* ‘perteikti, atskleisti kokį turinį; perduoti žodžiais’ irgi turi paralelę XVI ir XVII amžiaus lenkų kalboje, plg. *Czyi ięzyk tak mowny, żeby sprawy tęg cudownęy działo wyrznl* [t. y. *wyraził* *dokładnie*, *trafnie* ‘tiksliai perdavė žodžiais’ – N. O.], *iak trzeba?* (SJP 485).

¹ Todėl *réikšti* pirminę reikšmę teikčiau kaip ‘daryti, kad atsirastų’.

² Plg. *Ir regék' kaip' W. Christus sláptę Tráices S. užrákino / ir iszrřiszke labái trumpáis žódzeis DP 232₁₅ = A obacz / iako Pan Chrystus taiemnice Troyce świetey zawarł / y **wyrażił** kroćiuchnemi slowy.*

LITERATŪRA

- B ū g a RR – K. Būga, Rinktiniai raštai, I–III, Vilnius, 1958–1961.
- DP – Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai, red. J. Palionis, Vilnius, 2000 (= Postilla Catholicka. Tái est: Izguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir szwetes per wissús metús. Per Kúnigą Mikaloiv Davkszą Kanoniką Médnikų [...] 1599).
- LEW – E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, I–II, Heidelberg, 1962–1965.
- LIV – Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstambildungen, Hrsg. H. Rix, Wiesbaden, 1998.
- LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, I–XX, Vilnius, 1968–2002.
- O s t r o w s k i N., 2001, Angeblich primäre Jotpräsentien im Litauischen, – HS CXIV (1), 177–190.
- SD I – Senasis Konstantino Sirvydo žodynas, red. K. Pakalka, Vilnius, 1997.
- SD III – Pirmasis lietuvių kalbos žodynas, red. K. Pakalka et al., Vilnius, 1979 (=Dictionarivm trivm lingvarvm, *In usvm Studiosae Iuventutis, Avctore* [...] Constantino Szyrwid, 1642).
- SJP – S. B. Linde, Słownik Języka Polskiego, VI (U–Z), Warszawa, 1814.